

บทที่ 5

ชนชั้นกลางชายกับนิตยสารปลูกใจเสือป่าสำรวจแนวคิดเรื่องชนชั้นกลางไทย

งานศึกษาเกี่ยวกับชนชั้นกลางมีมาในสังคมวิชาการไทยนานแล้ว โดยมากเป็นการศึกษาผ่านมิติด้านเศรษฐศาสตร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องพัฒนาการของการสะสมทุน อย่างไรก็ตาม การศึกษาเกี่ยวกับชนชั้นกลางในแง่มุมอื่นๆ เพิ่งเกิดขึ้นไม่นานนัก โดยมีความนิยมศึกษากันมากภายหลังจากเหตุการณ์เดือนพฤษภาคม 2535 ที่ชนชั้นกลางในเมืองออกมามีบทบาททางการเมืองอย่างแหลมคมเด่นชัด (อนุก เหล่าธรรมทัศน์, 2535) ในงานวิจัยชิ้นนี้ จะสำรวจแนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาชนชั้นกลางในสังคมไทยโดยสังเขป

วิทยานิพนธ์ของศิริพร ยอดกมลศาสตร์ (2538) ซึ่งศึกษาเกี่ยวกับแนวคิดว่าด้วยชนชั้นกลางในสังคมไทย โดยเป็นการพยายามนิยามกลุ่มชนชั้นกลาง และบทบาทของชนชั้นกลางในสังคมไทย โดยศิริพรได้เสนอการนิยามของชนชั้นกลางในสังคมไทย ออกเป็น 3 แนวทางคือ

1. การนิยามชนชั้นกลางของแนวคิดมาร์กซิสต์ในสังคมไทย ซึ่งได้แก่งานของกลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมืองแนวประวัติศาสตร์ที่นำโดยฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ ที่กล่าวถึงชนชั้นกลางในบริบทกลางๆ แทนคำว่า “นายทุน” ซึ่งมีความหมายไปในทางเอา รัดเอาเปรียบ หรือคำว่า “กระฎุมพี” ที่มีความหมายของความเป็น “ข้า” มากเกินไป โดยเน้นศึกษาบทบาทของกลุ่มบุคคลที่ทำการค้าขายในสังคมไทยก่อนยุคทุนนิยม การก่อตัวของชนชั้นกลางที่ต้องพึ่งพิงกับระบบศักดินา ทำให้ชนชั้นกลางขาดอิสระ เป็นชนชั้นที่อ่อนแอเพราะต้องพึ่งพิงระบบศักดินา ทำให้พวกเขาไม่สามารถพัฒนาสังคมไทยให้เข้าสู่ยุคอุตสาหกรรมได้ตามภาระหน้าที่ที่ควรจะเป็นในประวัติศาสตร์ (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2530, น. 126-128 อ้างใน ศิริพร ยอดกมลศาสตร์, 2539 น.145)

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ เสนอว่า ชนชั้นกลางเป็นกลุ่มชนทางสังคมที่เป็นจริง โดยเป็นผลผลิตมาจากประวัติศาสตร์ของระบบทุนนิยมซึ่งมาจากภายนอก เริ่มปรากฏเด่นชัดหลังปี 2500¹ โดยเสนอว่า ชนชั้นกลางไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งของชนชั้นนายทุน และ

¹ หรือหลังแผนพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับแรก พ.ศ.2504

ไม่ได้เป็นส่วนเดียวกับชนชั้นแรงงาน แต่เป็นกลุ่มที่มีความสำคัญในการผลิตอุดมการณ์ทุนนิยม และผลักดันในอุดมการณ์ดังกล่าวแพร่หลายในสังคมไทย กล่าวคือ ทำให้ทุกคนเชื่อว่า ระบบทุนนิยมเป็นระบบที่เปิดโอกาสให้ทุกคนสามารถปรับปรุงสถานภาพของตัวเองได้ ถ้าคนนั้นมีความรู้ความสามารถ (เน้นโดยผู้ศึกษา) ด้วยวิธีคิดเช่นนี้ การแสวงหาความรู้และความเชี่ยวชาญกลายมาเป็นอุดมการณ์ทางการศึกษาของระบบทุนนิยมสมัยใหม่ด้วย (เน้นโดยผู้ศึกษา) นอกจากนี้ บริษัทยังได้กำหนดให้ชนชั้นกลางไทยประกอบไปด้วยกลุ่มข้าราชการ และผู้ทำงานในสาขาวิชาชีพที่หลากหลาย โดยเชื่อว่าแม้ว่าชนชั้นกลางไทยจะเป็นพลังในการเปลี่ยนแปลงสังคม แต่พวกเขาก็จะไม่ก้าวไปไกลในการเปลี่ยนแปลงสังคมเพื่อชนชั้นยากไร้ (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2536 น.85 อ้างในศิริพร ยอดกมลศาสตร์, 2539 น. 145)

วรวิทย์ เจริญเลิศ (2536 น. 139 อ้างใน ศิริพร ยอดกมลศาสตร์, 2539, น. 146) เสนอว่าการกำเนิดขึ้นของ “แรงงานกินเงินเดือน” หรือ “แรงงานปกขาว” เป็นกลุ่มชนที่ไม่ได้สังกัดในชนชั้นกรรมมาชีพ เพราะเขาไม่ได้เป็นผู้ผลิตมูลค่า (ตามทฤษฎีมาร์กซิสต์) ขณะเดียวกัน พวกเขาก็ไม่ได้เป็นนายทุน เพราะพวกเขาไม่ได้เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต พวกเขาคือชนชั้นกลางที่สามารถแสดงบทบาทแทนนายทุน แต่ไม่ก้าวไปไกลกว่าเพื่อเปลี่ยนแปลงสังคมเพื่อชนชั้นล่าง วรวิทย์เป็นคนสรุปให้เห็นภาพว่า ชนชั้นกลางในอดีตนั้นเป็นเพียงกลุ่มคนที่มีอาชีพค้าขาย โดยเฉพาะคนจีนอพยพ ซึ่งก็ได้แก่พ่อค้ารายใหญ่ (ซึ่งต่อมากลายมาเป็นชนชั้นนายทุนในสังคมทุนนิยม) และพ่อค้ารายย่อย ต่อมาเมื่อสังคมไทยพัฒนาไปสู่ยุคทุนนิยม ภาคบริการได้เติบโตอย่างรวดเร็วไม่น้อยหน้าภาคอุตสาหกรรม แรงงานที่เติบโตขึ้นจึงไม่ใช่แรงงานกรรมมาชีพ แต่เป็นแรงงานในกลุ่มอาชีพใหม่ๆ ในวิชาชีพที่หลากหลาย ดังนั้นชนชั้นกลางในยุคทุนนิยมจึงได้แก่ผู้ประกอบการรายย่อย อาชีพอิสระ ปัญญาชน ข้าราชการ พนักงานรัฐวิสาหกิจ พนักงานห้างร้านเอกชน และพ่อค้ารายย่อย ทั้งนี้วรวิทย์พิจารณาผ่านพื้นฐานทางวัตถุ (เช่น รายได้และความมั่นคงในการทำงาน) ใกล้เคียงกัน

2. การนิยามชนชั้นกลางผ่านแนวคิดของแม็กซ์ เวเบอร์ แนวคิดกลุ่มนี้ใช้ “อาชีพ” เป็นตัวบ่งสถานภาพ เพราะอาชีพสะท้อนให้เห็นผลตอบแทนทางเศรษฐกิจและสถานภาพทางสังคม และมีส่วนสำคัญในการกำหนดแบบแผนการดำเนินชีวิตของบุคคล โดยศิริพรหยิบเอางานของจอร์จ วิจิตรวาทการมาเป็นตัวอย่าง โดยจอร์จนิยามชนชั้นกลางไว้ว่าเป็นกลุ่มที่อยู่ระหว่างชนชั้นบน ที่ได้สถานภาพมาแต่กำเนิด/ หรือมีอาชีพที่มี

ผลตอบแทนค่อนข้างสูง มีเกียรติ มีอำนาจพิเศษ หรือสามารถควบคุมเหนือประชาชนโดยทั่วไป ขณะที่อีกกลุ่มหนึ่งคือชนชั้นล่าง อันได้แก่ผู้ประกอบอาชีพที่ไม่ก่อให้เกิดเกียรติ รายได้ต่ำ ทำงานโดยใช้แรงงานกาย ส่วนชนชั้นกลางคือชนชั้นที่มีการงานมั่นคง มีรายได้ มีสวัสดิการ โดยอาชีพที่ทำยอมรับว่ามีเกียรติ พวกชนชั้นกลางมีความก้าวหน้าเป็นสิ่งปรารถนา แต่ฐานะของพวกเขาไม่ได้ถูกประเมินจากอาชีพการงานเพียงอย่างเดียว เพราะชนชั้นกลางยังมีลักษณะปลีกย่อยอีกมาก เช่น การมีวิถีชีวิตแบบทันสมัย บริโภคเครื่องอำนวยความสะดวก เป็นกลุ่มผู้บริโภคขนาดใหญ่ แบ่งเวลาในการทำงานและพักผ่อนชัดเจน และที่สำคัญ มีความรู้ ทำให้พวกเขาสนใจปัญหาทางการเมืองและปัญหาสังคมด้วย (ศิริพร ยอดกมลศาสตร์, 2539, น. 148)

3. การนิยามชนชั้นกลางผ่านบริบทของสังคมไทย การนิยามในแนวนั้นพิจารณาผ่าน “วัฒนธรรม” ของชนชั้นกลางเป็นหลัก โดยศิริพรอ้างงานของนิธิ เอียวศรีวงศ์ที่นิยามชนชั้นกลางไว้ว่า เป็นกลุ่มคนรุ่นใหม่ซึ่งมิได้สังกัดอยู่ในแวดวงผู้ปกครอง (หรือข้าราชการ) และชาวนา พวกเขาเป็นกลุ่มเอกบุคลลที่มีทักษะ หรือวิชาชีพเป็นทุน ซึ่งวิชาชีพนี้เป็นมูลค่าในระบบการผลิตแบบใหม่ ด้วยเหตุที่เอกบุคลลดังกล่าวขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ในตลาด พวกเขาจึงต้องการกฎที่เป็นระเบียบ และมีประสิทธิภาพในการกำหนดข้อผูกมัดพัทธะสัญญาที่มีต่อกัน การนิยามของนิธินี้ ทำให้คำอธิบายเกี่ยวกับปรากฏการณ์และบทบาทของชนชั้นกลางในสังคมไทยมีภาพลักษณ์ที่เด่นชัดขึ้น

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2536, น. 31) ได้สรุปคุณสมบัติชนชั้นกลางไว้ว่า

1. คนชั้นกลางไทยไม่ได้สังกัดอยู่ในแวดวงผู้ปกครอง ไม่ใช่ชาวนา ไม่ใช่พ่อค้า หรือนักธุรกิจที่ประกอบการโดยอาศัยระบบอุปถัมภ์และแบ่งปันผลประโยชน์กับผู้ปกครอง กลุ่มคนชั้นกลางจะต้องเป็นกลุ่มคนอิสระซึ่งไม่ใช่เบี้ยล่างของข้าราชการ กลุ่มคนเหล่านี้ต้องการแรงงานฝีมือในระดับต่างๆ จำนวนมาก ซึ่งก็เป็นอิสระจากผู้ปกครองด้วย คนกลุ่มนี้มาพร้อมๆ กับแผนพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ อิทธิพลของคนกลุ่มนี้ขึ้นมากับอำนาจของผู้ปกครอง ในกรณีนี้ถือว่าชนชั้นกลางไทยได้ถือกำเนิดขึ้นอย่างเด่นชัด

2. คนชั้นกลางไทยเป็นอิสระจากระบบความสัมพันธ์ที่พันนาการอยู่ กล่าวคือ คนชั้นกลางไม่ได้ผูกมัดไว้ด้วยระบบเครือญาติ, ชุมชน หรือองค์การศาสนา เป็นอิสระจากแบบแผนความประพฤติ ระบบความสัมพันธ์ที่เน้นความสูงต่ำของสถานภาพ หรือเป็นอิสระจากมาตรฐานทางศีลธรรมหรือศิลปะที่ชนชั้นปกครองกำหนดไว้ แต่ไม่ได้หมายความว่าคนชั้นกลางไม่มีพันนาการ เพียงแต่พวกเขากำหนดกันเอง

3. คนชั้นกลางผลิตสินค้าและบริการเพื่อมุ่งขายตลาดโดยตรง

4. คนชั้นกลางสืบทอดสถานะได้ หรือดำรงความเป็นชนชั้นของตนเองได้ด้วยทุน หรือความรู้ประเภทวิชาชีพ ไม่ได้อาศัย "กำเนิด" คนชั้นกลางไม่ค่อยมีสำนึกในการรวมเป็นปีกแผ่นของกลุ่ม เพราะแต่ละคนสามารถเลื่อนระดับสถานะของตัวเองให้สูงขึ้นได้จากการกระทำของตัวเอง กล่าวกันว่าชนชั้นกลางมุ่งถีบตัวขึ้นไปข้างบนเสมอ ในแง่นี้ชนชั้นกลางอาจไม่แตกต่างกับข้าราชการหรือทหารที่มุ่งถีบตัวสูงขึ้นไปเรื่อย ๆ รวมถึงการลงทุนให้การศึกษากับบุตรหลาน ก็เพื่อการดำรงสถานะที่สูงยิ่งขึ้นไป

นิธิสรุปว่า การจะนับใครว่าเป็นคนชั้นกลางขึ้นอยู่กับการพิจารณาจากแง่มุมไหนเพราะชนชั้นกลางเป็นเพียงแนวคิดหนึ่ง ซึ่งใช้ประโยชน์ในการเชิงอธิบายในบางประเด็น ส่วนชนชั้นกลางจะมีอยู่จริงในสังคมหรือไม่ ไม่สำคัญนัก

การก่อตัวของชนชั้นกลางไทย ในช่วงปี 2517-2527

เอนก เหล่าธรรมทัศน์ (2536 น. 44-68) เสนอว่าชนชั้นกลางไทยน่าจะเริ่มต้นในช่วงปฏิรูปประเทศสมัยรัชกาลที่ 5 โดยในระยะแรกมีจำนวนน้อยจึงไม่สามารถส่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงสังคมได้ รวมถึงสภาวะการณ์ทางสังคมที่ไม่เอื้อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองใดใดได้ กระทั่งภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 โอกาสทางสังคมและบทบาททางการเมืองจึงปรากฏเด่นชัดขึ้น โดยระยะแรกเป็นกลุ่มพ่อค้าชาวจีนซึ่งมีความสัมพันธ์กับโครงสร้างอุปถัมภ์ของรัฐมาตั้งแต่ช่วงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง

กลุ่มชนชั้นกลางที่เป็นคนไทยเริ่มขยายตัวอย่างมากภายหลังมีแผนพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติปี 2504 เป็นต้นมา แต่จุดพลิกผันสำคัญอยู่ที่ผลสะท้อนของเหตุการณ์ 14 ตุลา ที่ทำให้ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ระหว่างรัฐกับทุนต้องลดทอนความสัมพันธ์ลง ชนชั้นนายทุนก็ต้องหันไปหาปัจจัยอื่นๆ ในทางธุรกิจมากขึ้น เช่นเงินทุนจากต่างประเทศ เทคโนโลยีที่ทันสมัย ความสามารถ

ในการระดมทุน หรือการปฏิรูประบบการบริหารธุรกิจภายใน ผลสะท้อนจากเหตุการณ์เดือนตุลา ทำให้การเปิดเผยความสัมพันธ์ระหว่างทุนกับผู้มีอำนาจไม่เป็นผลดีต่อตัวธุรกิจ ดังนั้นกลุ่มทุนจึงเลือกคลายความสัมพันธ์อันใกล้ชิดนี้ บางส่วนก็เลือกที่จะผันตัวเองเข้ามาเป็นผู้มีอำนาจเสียเอง (สุวินัย ภรณวลัย, 2547 ,น.120-121)

ในช่วงทศวรรษแรกของการพัฒนา แม้ชนชั้นกลางจะเพิ่มอย่างมาก แต่เป็นการเพิ่มในภาคของราชการเป็นส่วนใหญ่ โดยตัวเลขในปี 2513 ผู้ทำงานในลักษณะวิชาชีพอยู่ในภาคราชการ ถึงร้อยละ 70.4 ส่วนผู้ทำงานระดับพนักงานเจ้าหน้าที่ในภาคราชการมีจำนวนร้อยละ 86.3 ส่วนในภาคเอกชนนั้น เอนกขอให้สังเกตจำนวนนักศึกษาในมหาวิทยาลัย ซึ่งถือว่าเป็นต้นแบบการต่อตัวของชนชั้นกลางนอกระบบราชการ โดยในปี 2504 ประเทศไทยมีมหาวิทยาลัย 5 แห่งมีนักศึกษา 15,000 คน แต่ในปี 2515 มีมหาวิทยาลัย 17 แห่งทั่วประเทศ มีนักศึกษาประมาณ 100,000 คน (Ben Anderson,1977, น.16 อ้างในเอนก เหล่าธรรมทัศน์, 2536 ,น.46)

ตารางที่ 11

จำนวนนักศึกษาในมหาวิทยาลัยของรัฐ ช่วงปี 2517-2527

ปีการศึกษา	ระดับปริญญาตรีในมหาวิทยาลัย 11 แห่ง	ระดับปริญญาตรีในมหาวิทยาลัยรวมค่าแห่ง/ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช	ระดับสูงกว่าปริญญาตรี
2517	68,078	60,831	7,354
2518	70,830	52,736	7,399
2519	70,013	83,287	8,023
2520	72,871	117,415	8,356
2521	76,600	ไม่มีข้อมูล	8,239
2522	81,374	ไม่มีข้อมูล	9,156
2523	80,702	396,604 / 80,410	9,560
2524	84,157	490,196 / 51,295	10,778
2525	84,586	571,441 / 108,675	11,630
2526	84,811	546,277 / 108,068	13,023
2527	90,505	409,686 / 154,137	13,908

ที่มา : ทบวงมหาวิทยาลัย

การศึกษาระดับสูงในระยะแรกช่วงก่อนแผนพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ เป็นการเตรียมคนเข้าสู่ระบบราชการ นักศึกษาส่วนใหญ่มาจากครอบครัวข้าราชการ เรียนสำเร็จการศึกษา ก็มักเข้าสู่วงการราชการ แต่หลังจากทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา มีการเปิดสถาบันการศึกษามากขึ้น โครงสร้างของผู้ได้รับการศึกษาเปลี่ยนแปลงไป โดยครอบครัวส่งลูกหลานเข้าเรียนมากขึ้น

จากการรวบรวมข้อมูลจำนวนนักศึกษาที่ศึกษาอยู่ในมหาวิทยาลัยของรัฐ จากรายงานจำนวนนักศึกษาในแต่ละปี ของทบวงมหาวิทยาลัย ช่วงปี 2517-2527 (ตารางที่ 11) นั้น พบว่าจำนวนนักศึกษามีจำนวนเพิ่มขึ้นในอัตราเร่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งมหาวิทยาลัยที่ไม่จำกัดจำนวนการรับ อย่างมหาวิทยาลัยรามคำแหง (ก่อตั้งในปี 2514) และมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช (ซึ่งก่อตั้งในปี 2521) จำนวนนักศึกษาได้เพิ่มขึ้นอย่างมากภายหลังการเปิดมหาวิทยาลัยรามคำแหง และมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช แม้ว่าตัวเลขดังกล่าวจะไม่ได้เป็นตัวเลขของผู้ที่จบการศึกษาโดยตรง แต่การได้ไปเข้าไปสัมผัสบรรยากาศของการเรียนระดับมหาวิทยาลัยก็เป็นการปลุกฝังวัฒนธรรมของชนชั้นกลางได้ทางหนึ่ง ในแง่นี้ นักศึกษามีใช้กลุ่มชนชั้นอภิสิทธิ์ในทางสังคมอีกต่อไป (สุวินัย ภรณวลัย, 2536, น. 129) แต่เป็นกลุ่มของมวลชนผู้บริโภคกลุ่มใหม่ไปแล้ว (mass society)

ตารางที่ 12

จำนวนแรงงานปกขาวในรอบ 3 ทศวรรษ

	2503	2513	2534
นักวิชาชีพ เทคนิค	174	290	1,081
ผู้บริหาร จัดการ	26	252	554
เสมียน	154	193	986
พนักงานขาย	154	597	1,956
รวม	508	1,332	4,577
ผู้มีงานทำรวม	13,837	16,850	33,169

ที่มา : ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์. (2539). เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ.

เสียงใหม่ : ตรัสวิน หน้า 625

ผาสุก พงษ์ไพจิตร เสนอว่า เมื่อหันมาพิจารณาถึงผู้ว่าจ้างแรงงานในระยะนี้ พบว่ามีหลากหลายมากขึ้น แม้ว่าการขยายตัวของระบบข้าราชการยังคงเป็นนายจ้างสำคัญในช่วง

ทศวรรษ 2510 แต่หลังจากทศวรรษ 2520 อัตราการรับเข้างานของภาคราชการมีอัตราลดลง โดยลดลงจากอัตราเพิ่มข้าราชการจากร้อยละ 10 ต่อปี ลดลงเหลือเพียงการเพิ่มข้าราชการในอัตราร้อยละ 2 ต่อปี ขณะเดียวกันภาคเอกชนภาคเอกชนมีความต้องการแรงงานที่หลากหลายมากขึ้น โดยเพิ่มจาก 5 แสน 8 พันคนในปี พ.ศ. 2513 ขึ้นเป็น 1.3 ล้านคนในปี พ.ศ. 2513 และกลายเป็น 4.5 ล้านคนในปี พ.ศ. 2534 หรือเพิ่มขึ้น 9 เท่า ในรอบ 3 ทศวรรษ (ผาสุก พงษ์ไพจิตร, 2539 ,น. 625) ดังตารางที่ 12

เมื่อมีการจ้างงาน ชนชั้นกลางก็เริ่มมีการสะสมทรัพย์สิน โดยเฉพาะทรัพย์สินคงทนที่สามารถแสดงฐานะได้ เช่น พวกรถยนต์ ดังนั้น หากพิจารณาเปรียบเทียบสถิติการมีโทรทัศน์ รถยนต์และโทรศัพท์ (ซึ่งเก็บรวบรวมโดยเอนก เหล่าธรรมทัศน์, 2536, น.48-49) ก็จะเป็นดัชนีทางอ้อมเพื่อวัดจำนวนชนชั้นกลาง ก็จะเห็นอัตราเร่งของการก่อตัวของชนชั้นกลางได้มากขึ้น ดังตารางที่ 13

ตารางที่ 13

จำนวนโทรทัศน์ โทรศัพท์ และรถยนต์ ต่อประชากร 1 ล้านคน

	พ.ศ.2524	พ.ศ. 2529	พ.ศ.2534
โทรทัศน์	28,807	66,288	95,064
โทรศัพท์	8,693	13,068	24,348
รถยนต์	6,481	17,803	38,261

ที่มา : เอนก เหล่าธรรมทัศน์. (2536), หน้า 48-49

ตามทัศนะของสุวินัย การลดระดับความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ของกลุ่มทุนไทยจีน ที่เป็นกลุ่มทุนหลักที่พัฒนาเป็นกลุ่มทุนที่สำคัญภายหลังแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติในช่วงทศวรรษ 2510 ซึ่งกลุ่มทุนดังกล่าวมี 3 กลุ่มใหญ่คือ กลุ่มทุนนายธนาคาร 4 ตระกูลใหญ่ (ลำซำ, หวังหลี, โสภณพานิช และเตชะไพบูลย์) ,กลุ่มนำเข้าสินค้าอุตสาหกรรมเชื้อสายจีน และกลุ่มส่งออกสินค้าเกษตรเชื้อสายจีน โดยเฉพาะการลดความพึ่งพิงผู้มีอำนาจทางการเมือง ทำให้กลุ่มทุนเหล่านี้ต้องปรับวิถีการผลิตใหม่ไปสู่การสะสมทุนแบบใหม่ภายใต้เงื่อนไขของตลาดมากขึ้น

ประกอบกับวิกฤตการณ์น้ำมันในปี 2516 ทำให้กลุ่มทุนเชื้อสายจีน ซึ่งได้แปลงเป็นกลุ่มทุนไทยไปอย่างสมบูรณ์แล้ว ก็ต้องหันมาพึ่งพิงกลุ่มทุนต่างชาติ โดยเฉพาะกลุ่มทุนญี่ปุ่นซึ่งเข้ามาปรับเปลี่ยนโครงสร้างการผลิตในภาคอุตสาหกรรม ทำให้ข้อจำกัดเรื่อง “การอึดตัวของตลาดภายในประเทศ” และ “รูปแบบการบริหารธุรกิจในครอบครัว” เริ่มไม่ตอบรับกับวิถีการผลิตแบบใหม่ (โดยส่งผลให้เห็นเด่นชัดจนโดยทั่วไปในปี 2526 เป็นปัจจัยหนึ่งนำไปสู่ การลดค่าเงินบาทในปี 2527) ประกอบกับสถานการณ์ทางการเมืองทั้งในประเทศ และภูมิภาคใกล้เคียง ในช่วงปี 2518-2523 ทำให้เกิดการล้มเหลวของการไหลเข้าของทุนนิยมต่างชาติ อย่างไรก็ตาม ภาวะดังกล่าวนี้อาจไม่ได้ทำให้เกิดวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจภายในบ้าน ตรงกันข้ามอัตราการขยายตัวทางเศรษฐกิจในประเทศก็ยังขยายตัวในระดับสูงต่อเนื่องติดกัน ซึ่งอัตราการขยายตัวนี้พัฒนาไปในทิศทางเดียวกับอัตราการเพิ่มของการบริโภคในประเทศ (ก่อนจะอึดตัวในปี 2526) ซึ่งส่วนใหญ่เกิดมาจากการขยายตัวของชนชั้นกลาง อันเป็นกลุ่มผู้บริโภคกลุ่มใหม่ และเป็นกลุ่มใหญ่ในระบบเศรษฐกิจ

พัฒนาการของชนชั้นกลางในช่วงปี 2517 – 2527 ก็คือพัฒนาการของกลุ่มผู้บริโภคกลุ่มใหม่ ซึ่งต่อมามีคนกลุ่มนี้ก็มีบทบาททางการเมืองในอีกทศวรรษต่อมา

วัฒนธรรมของคนชั้นกลาง

นิตี เสนอว่าการอธิบายวัฒนธรรมของชนชั้นกลางนั้นอาจจะแบ่งได้เป็น 2 ส่วน คือ ลักษณะของวัฒนธรรมชนชั้นกลางในทางสากล ซึ่งเป็นลักษณะร่วมๆ กันของวัฒนธรรมของชนชั้นกลางโดยทั่วไป ซึ่งกลุ่มชนชั้นกลางก็มีลักษณะนี้ร่วมอยู่ กับ การศึกษาลักษณะวัฒนธรรมของชนชั้นกลางไทยเป็นการเฉพาะ

กรอบการอธิบายเรื่องวัฒนธรรมของชนชั้นกลางของนิตีคือ การอธิบายระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนชั้นกลางกับสิ่งที่อยู่รอบๆ ตัวเขา เช่นสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ,สิ่งแวดล้อมทางสังคม,เศรษฐกิจ การเมือง และศาสนา รวมถึงระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน ทั้งนี้หมายรวมถึงระบบความสัมพันธ์ที่มีอยู่จริง และมีอยู่ในความรู้สึกนึกคิดของคนชั้นกลาง

วัฒนธรรมทั่วไปของคนชั้นกลางคือ คนชั้นกลางมีชีวิตรอยู่ด้วยความสัมพันธ์ความสัมพันธ์อันนี้แตกต่างไปจากระบบความสัมพันธ์แบบเดิมๆ เช่นชนเผ่า,ครอบครัว,ชุมชน,ศาสนา หรือความภักดีต่อบุคคล องค์กรของชนชั้นกลางถูกกำหนดด้วย “สัญญา” ดังนั้นความผูกพันที่มีต่อกัน และต่อองค์กรจึงมีจำกัดเท่าที่มีในสัญญาเท่านั้น ยกตัวอย่าง ความภักดีต่อ

โรงงานหรือเจ้านายสมัยใหม่ของชนชั้นกลาง ก็มีลักษณะไม่เหมือนกับการรักดีต่อกันในสังคมแบบเดิม

ชนชั้นกลางให้น้ำหนักกับเรื่องความเท่าเทียมกันอย่างมาก ความเท่าเทียมคือความยุติธรรม ดังนั้นการไต่เต้าถึบตัวจึงสามารถทำได้เนื่องจากแต่ละคนมีความเท่าเทียมกันในการแสวงหาความรู้ สืบทอดอำนาจ รวมถึงช่วงชิงทางการเมืองและเศรษฐกิจจากชนชั้นอื่นๆ และจากพวกเดียวกันเอง มนุษย์ในทัศนะชนชั้นกลางเป็นพวกเห็นแก่ตัว ต้องการกำไรสูงสุด ดังนั้น ชนชั้นกลางจึงให้ความสำคัญกับการศึกษาหาความรู้ เพื่อให้ความรู้ของชนชั้นกลางไปครอบงำวิถีชีวิตของชนชั้นอื่นๆ ทางหนึ่งที่จะครอบงำวิถีชีวิตชนชั้นอื่นได้ก็คือการทำงานผ่านกลไกทางวัฒนธรรม

วัฒนธรรมของชนชั้นกลางจึงมีฐานมาจากการอุปถัมภ์ของระบบตลาด มีลักษณะเป็นไปในเชิงพาณิชย์สูง มีวิทยาการที่ช่วยสร้างสื่อสารมวลชนเพื่อทำให้การแพร่กระจายของวัฒนธรรมชนชั้นกลางเป็นไปได้โดยง่าย ทรงพลัง รวดเร็ว เข้าถึงกลุ่มคนได้มาก วัฒนธรรมของคนกลุ่มนี้จึงมี 4 ปัจจัยประกอบ ซึ่งวิธีได้แยกแยะออกมาคือ

- ง่ายต่อการเข้าถึงทั้งในเรื่องรูปแบบเนื้อหา เข้าถึงได้ทางกายภาพ เข้าใจได้ง่ายๆ
- เพราะไม่ซับซ้อน จึงผลิตซ้ำได้ง่ายโดยไม่ต้องเปลี่ยนแปลง หรือการเปลี่ยนแปลงก็ส่งผลกระทบ เพราะเหมือนๆ กันไปหมด
- ไม่คงทนถาวร ต้องเปลี่ยนแปลงอัปเดตไปเรื่อย
- มีมาตรฐานกลาง โดยพยายามจะให้มาตรฐานนี้เป็นสากลในการวัดคุณค่า เช่น มาตรฐานของโลกตะวันตก ทำให้ ตลาดของศิลปวัฒนธรรมของชนชั้นกลางสามารถข้ามพรมแดนได้ง่ายขึ้น

สำหรับวัฒนธรรมชนชั้นกลางไทย นิติตั้งข้อสังเกตว่า เนื่องจากชนชั้นกลางไทยมีความสัมพันธ์กับชนชั้นสูงในบ้านเรามาอย่างยาวนานมาก่อน ทำให้วัฒนธรรมของชนชั้นกลางมีความสืบเนื่องจากชนชั้นสูงอยู่ไม่น้อย อาทิเช่น การแสดงความมั่งคั่งและการใช้ชีวิตที่แสดงความมั่งคั่งของชนชั้นสูง ก็มีร่องรอยปรากฏในวัฒนธรรมของชนชั้นกลางด้วย ชนชั้นกลางเชื่อเรื่องคติในเรื่องการพัฒนา ตั้งแต่พัฒนาตัวเอง เพื่อขึ้นไปอยู่บน (หรือสืบทอด) สถานะทางสังคมที่สูงขึ้น หรือเชื่อการพัฒนาแบบเศรษฐกิจที่มุ่งหน้าไปข้างหน้า เพราะความรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจจะนำมาสู่ความรุ่งเรืองด้วยอื่นๆ ตามมา

ลักษณะโลกานุวัตร ทำให้ชนชั้นกลางเข้าถึงกระแสหลักของโลกได้ง่ายขึ้น จากเดิมชนชั้นกลางมองวัฒนธรรมของคนต่างแดนเป็นแรงบันดาลใจของชนชั้นกลางอยู่แล้ว โดยผ่านแบบ

แผนการดำรงชีวิตของกลุ่มผู้ปกครองที่ถือว่าเป็นตัวแทนของโลกตะวันตก เมื่อชนชั้นกลางสามารถเข้าถึงโลกได้โดยตรงอย่างใกล้ชิดผ่านโลกานวัตกรรม ทำให้ชนชั้นกลางตามติดกระแสวัฒนธรรมของโลกจนเป็นที่มาของอำนาจ เกียรติยศ และความมั่งคั่ง ซึ่งในอดีตคนชั้นสูงจะเป็นปราคารด้านหน้าในการครองสถานการณ์นี้

สำหรับนิธิแล้ว ชนชั้นกลางไทยอาจจะแตกต่างกับชนชั้นกลางในยุโรป หรือคนชั้นสูงของไทยในอดีต คน 2 กลุ่มหลังสามารถผลิตนักคิดเพื่อยุติสิ่งใหม่ให้กับกลุ่มและคนอื่นๆ ที่อยู่ภายใต้การครอบงำได้ แต่ชนชั้นกลางไทยไม่สามารถผลิตนักคิดเป็นของกลุ่มตัวเองได้ จึงขาดการนิยามของใหม่ แรงบันดาลใจของชนชั้นกลางไทยก็คือตะวันตก ก็ไม่ค่อยเป็นที่ยอมรับของหมู่ชนชั้นกลางเองนัก ในแง่พื้นฐานอำนาจในการครอบงำคนอื่น ๆ หรือเกณฑ์การตัดสินคนของชนชั้นกลางไทยจึงอยู่ที่เรื่องเงิน และอำนาจเท่านั้น ไม่มีรากฐานทางปรัชญาในการจรรโลงทรัพย์และอำนาจอย่างแข็งแกร่ง เมื่อเป็นเช่นนี้ วัฒนธรรมของคนชั้นกลางไทยก็ต้องเป็นวัฒนธรรมพึ่งพิงต่ออาจจะไม่มีอิทธิพลในสังคมไทยมากอย่างที่ปรากฏภายนอกก็ได้

สรุปวัฒนธรรมของชายชนชั้นกลางไทยในแมนและหนุ่มสาว

เมื่อประมวลภาพเสนอของผู้ชายผ่านภาพหน้าปก,คำบรรยายเกี่ยวกับนางแบบ,คอลัมน์ต่างๆ ภายใน และโฆษณาภายในเล่มแล้ว จะพบว่า “ความเป็นชาย” ในนิตยสารแมนและหนุ่มสาวหมวนอยู่ในพื้นที่ 2 แห่งคือ พื้นที่ในมุ้ง และพื้นที่นอกมุ้ง

พื้นที่ในมุ้ง ได้แก่เรื่องผู้หญิงและเพศวิถี การจัดวางผู้หญิงในนิตยสารแมนและหนุ่มสาวมีอยู่ 2 ลักษณะคือเป็นวัตถุทางเพศให้ผู้ชายจับจ้องมองดู ผู้ชายในกลุ่มจึงเห็นผู้หญิงเป็นองค์ประกอบหนึ่งของคติอบายมุข 4 อันได้แก่ สุรา นารี พาสี กีฬาบัตร ซึ่งเป็นคติไทยที่มีอยู่เดิม

การจัดวางผู้หญิงอีกกลุ่มนี้เพื่อให้ผู้ชายเลือกใช้สอยได้ นั่นคือ การจัดวางให้ผู้หญิงเป็นสินค้า ซึ่งการจัดวางในลักษณะนี้ตอบรับกับวิถีของคนชั้นกลางที่มองความสัมพันธ์ผ่านระบบตลาด การที่ชายชนชั้นกลางเลือกซื้อสินค้าสักสิ่งหนึ่งต้องมองไปที่คุณสมบัติที่อยู่เบื้องหลัง ในกรณีผู้หญิงก็เช่นกัน ชนชั้นกลางรับเอาคติผิวเดียวเมียเดียวเข้ามา ขณะเดียวกันก็ไม่ได้ละทิ้งลักษณะความเจ้าชู้ไป ดังนั้น ทางออกของกามารมณ์ของผู้ชายจึงจำต้องหาเรื่องเล่าแบบอื่นมาปิดบังซ่อนเร้นความเจ้าชู้ดังกล่าว

ช่วงที่นิตยสารแมนและหนุ่มสาวกำลังตีพิมพ์เป็นช่วงเวลาที่แนวคิดเพื่อสังคม เพื่อชนชั้นล่างกำลังมีบทบาทในสังคมไทย โดยดูจากได้จากแนวคิดเพื่อสังคมของกลุ่มนักศึกษาที่ก่อตัวขึ้น และทิศทางของแผนพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับ 3-4-5 ที่หันมาลดความเหลื่อมล้ำระหว่างเมืองกับชนบทมากขึ้น

ในเรื่องเพศวิถี มีการใช้วาทกรรมทางการแพทย์ และทางจิตวิทยามาใช้ในการตอบเรื่องความสัมพันธ์ทางเพศ ซึ่งทำให้ความเป็นหญิง และความเป็นชายเป็นลักษณะตายตัวผูกติดกับเพศภาวะของแต่ละคน ซึ่งหากมีบทบาททางเพศผิดไปจากเพศภาวะ ก็จะถูกตัดสินว่าเป็นความเบี่ยงเบน ขัดต่อศีลธรรมอันดีของสังคมไทย

ความเป็นชายในพื้นที่ในมุ้งจึงเป็นความเป็นชายในลักษณะเดิม คือเป็นนักรัก เป็นผู้นำในทุกๆ เรื่องแม้กระทั่งในเรื่องเกี่ยวกับสรีระของผู้หญิง

ส่วนอีกพื้นที่หนึ่ง คือพื้นที่อื่นๆ นอกมุ้ง ซึ่งสามารถแยกพิจารณาออกเป็น 4 องค์ประกอบคือ ความรอบรู้, รสนิยม, อุดมการณ์ และทรัพย์สินส่วนบุคคล

ความรอบรู้เป็นคุณลักษณะสำคัญของชนชั้นกลาง กล่าวคือ คนชั้นกลางเชื่อในเรื่องการศึกษาซึ่งเป็นองค์ประกอบหนึ่งของการเลื่อนสถานะ ความรอบรู้เป็นเครื่องหมายของคนฉลาด ความฉลาดเป็นดัชนีวัดค่าประสิทธิภาพของคนชั้นกลางในเรื่องต่างๆ ความรอบรู้ของชนชั้นกลางอาจแสดงผ่านข้างของเครื่องใช้ที่ทันสมัย ข้าวสารบ้านเมือง หรือเทคนิควิธีการในเรื่องเพศสัมพันธ์ ความรอบรู้ทำให้ชายชนชั้นกลางเป็นผู้กุมอำนาจในการขับเคลื่อนสังคม

ในเรื่องรสนิยม ผู้ชายในนิตยสารแมนและหนุ่มสาวยังคงมีลักษณะแบบ “มาดแมน” หลงเหลืออยู่คือยังมีคติเรื่องเรื่องความแข็งแรงของร่างกาย โดยพิจารณาจากสรีรวิทยาเกี่ยวกับการท่องเที่ยวล่าสัตว์ อย่างไรก็ตามมิติเรื่องความแข็งแรงนี้เปลี่ยนแปลงไป โดยลดเรื่องความรุนแรง ซึ่งสามารถพิจารณาผ่านคอลัมน์ของสะสมเช่นพวกอาวุธ กล่าวคืออาวุธเช่น ปืนและมีด กลายมาเป็นของสะสมประจำบ้านไป แทนที่จะมีไว้ใช้ในบริบทเดิมที่เป็นอาวุธ นอกจากนี้ในระยะหลังคอลัมน์อาวุธก็เปลี่ยนแปลงจากของสะสมภายในบ้าน เป็นยุทธโศปกรณ์ขนาดใหญ่อันทันสมัย อาทิ รถถัง เครื่องบิน หรือเรือรบ ซึ่งเป็นการเสริมแสนยานุภาพในเรื่องความรุนแรง เพื่อเป็นเครื่องประดับประดาผู้ชาย

ในอีกด้านหนึ่ง รสนิยมในเรื่องบันเทิงของผู้ชายยุคนี้ เป็นกิจกรรมความบันเทิงที่อยู่ในบ้านเป็นหลัก เช่นดูหนัง ฟังเพลง หรืออ่านหนังสือ รสนิยมความบันเทิงนี้มาควบคู่กับ “ความรอบรู้” กล่าวคือ ชนชั้นกลางไม่ได้เสพความบันเทิงในเชิงสุนทรียะเพียงอย่างเดียว แต่ยังต้องลงลึกไป

ถึงภูมิหลังประวัติที่มา, บทวิเคราะห์วิจารณ์ รวมถึงบางกรณีอาจจะต้องมีอุดมการณ์ความเชื่อกำกับ

ในเรื่องอุดมการณ์ ชายชนชั้นชั้นกลางในนิยายสารแนและหนุ่มสาวนั้นมีนัยยะของการต่อสู้เพื่อชนชั้นล่างอยู่ โดยสังเกตได้จากบรรดาเรื่องสั้นที่นิยายสารแนหยิบขึ้นมา นอกจากนี้ยังมีประเด็นทางสังคม และประเด็นทางการเมืองที่นิยายสารแนทั้ง 2 เล่มหยิบขึ้นเป็นสื่อกึ่งของนิยายสารแนอยู่บ่อยครั้ง

ในเรื่องทรัพย์สินของชนชั้นกลาง ซึ่งเป็นการสะสมทุนเพื่อแสดงสถานะทางสังคม ในช่วงต้นชนชั้นกลางในนิยายสารแนมีลักษณะเป็นครอบครัว ประกอบด้วยสมาชิก พ่อ-แม่และลูกไม่เกิน 2 คน ต่อมาเมื่อระบบเศรษฐกิจพัฒนาขึ้น ชายชนชั้นกลางมีลักษณะอยู่คนเดียวมากขึ้น ซึ่งสะท้อนให้เห็นผ่านทรัพย์สินต่างๆ จากรถยนต์ก็กลายมาเป็นรถจักรยานยนต์ หรือถุงยางอนามัยจากเครื่องมือวางแผนครอบครัว ก็กลายมาเป็นเกราะป้องกันอันตรายจากโรคติดต่อทางเพศสัมพันธ์

“ความเป็นชาย” ของผู้ชายนอกมุ้ง จึงไม่หยุดนิ่งขึ้นกับปัจจัยทางการเมือง และปัจจัยทางเศรษฐกิจในแต่ละช่วงเวลา